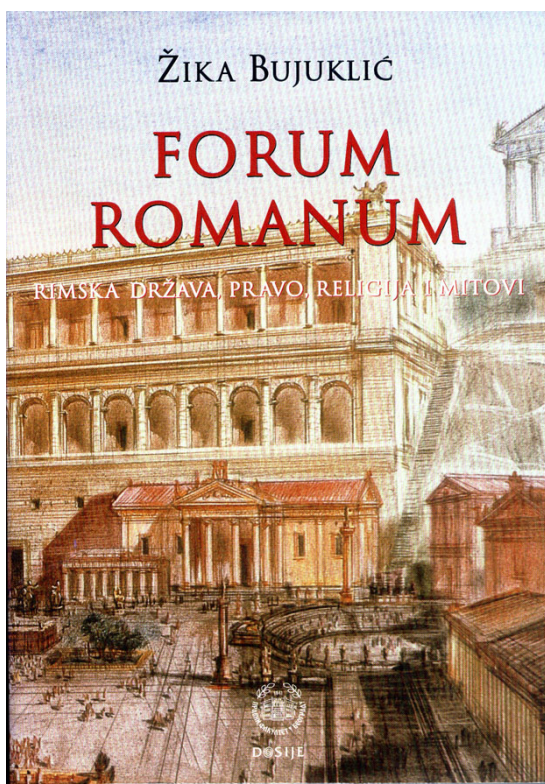

NAUČNI PRIKAZI:

Dr Dragana Knežić-Popović, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, godina LIV, br. 1 (2006), str. 176–182

Žika BUJUKLIĆ

FORUM ROMANUM – RIMSKA DRŽAVA, PRAVO, RELIGIJA I MITOVI (Pravni fakultet u Beogradu – Dosije, Beograd 2005.)

Ima dela kojima bi se nanela nepravda ako bi se sačinio prikaz o njima u danas uobičajenom značenju te reči. To je upravo knjiga *Forum Romanum – Rimska država, pravo, religija i mitovi*, koja se može predstaviti samo onim tekstom koji će pažnju naše kulturne javnosti skrenuti na svojevršno traganje za novim načinima upoznavanja prošlosti. Istorija je priča koja se neprestano ispočetka pripoveda, ali se pristupi tom pripovedanju menjaju, pa se vrše prevrednovanja, postavljaju drukčije vizure, traže mogućnosti novog izraza. Autor Žika Bujuklić ponudio je upravo jedan drukčiji način pristupanja rimskoj prošlosti i uspeo da nas uveri da je ne samo moguće, već i poželjan drukčiji pristup. Originalna po svojoj zamisli, a opredeljena od samog autora kao priručnik i objavljena u ediciji priručnika, ova knjiga će se, bez sumnje, naći i na poprištu velikih rasprava o zahtevima koji se postavljaju, u skladu sa tzv. Bolonjskim procesom, u odnosu na literaturu preporučenu ne samo za pripremanje ispita već i izradu pismenih radova tokom svakog od ciklusa studija.

Već sam naslov zaslužuje nekoliko reči. Nije potrebno spadati u onu kategoriju čitalaca koji se posebno oduševljavaju naslovima, da bi se priznalo da već prvi pogled na ovaj naslov pleni. Naravno, sama koncepcija knjige – rimsko istorijsko nasleđe dato kroz pogled jednog virtuelnog posmatrača na Forumu (evo, ni istorija ne može a da se ne približi pojmu virtuelnosti) – iznedrila je naslov. A ovaj je, pak, metafora za život antičkog Rima, stari rimski svet, rimsku civilizaciju. Asocijacije koje se roje oko ovog naslova su brojne, pa se očekuje obilje raznovrsnih sadržaja koje su stvarala svakodnevna događanja na ovom drevnom rimskom trgu. I zaista, čitaocu se nudi neslućeno bogatstvo podataka, zanimljivosti, raznovrsnih momenata iz rimske prošlosti, ograničeno, po ideji autora, na državu, pravo, religiju i mitove. Stoga se nakon čitanja knjige može sa zadovoljstvom zaključiti da naslov nije izneverio i da čvrsto stoji na koricama knjige.

Ovo delo privlači posebnu pažnju zbog same zamisli o načinu predstavljanja odabranih tema jer nudi jedan drukčiji prilaz rimskom pravu, društvu, državi, religiji, rečju, rimskoj civilizaciji kao jednom od korena i uporišta evropske duhovnosti. Trodelno ustrojstvo knjige

omogućilo je autoru da primeni osoben metodološki postupak u osvetljavanju i tumačenju rimske prošlosti.

Prvi deo, sa naslovom koji stoji i na pročelju knjige, već je jedna mala „knjiga u knjizi“. Zamišljen kao uvodna studija, koja treba da obavesti čitaoca o ulozi i značaju koji je kroz rimsku istoriju imao glavni gradski trg, ovaj zapis postigao je ono što bi nesumnjivo bila želja svakog pisca: zaslužan je za rađanje naročitog interesa čitaoca za pojedine potonje odrednice pojmovnika za koje ranije nije ni slutio da ga mogu toliko zanimati. Izlažući istoriju Foruma, autor je uspeo da postigne utisak da se čitalac, poput imaginarnog „posmatrača koji se našao na samom trgu“, počinje da kreće za nekim žustrim, pričljivim vodičem koji hita po forumskom prostoru gore-dole i kroz vekove, pa se taj slušalac-posmatrač ponekad i „umori“, „zadiše“ prateći vodiča, ali nikako ne odustaje.

Slika Foruma, koja se svakako tokom vremena menjala, ne samo sa svakom novom rekonstrukcijom trga već i smenjivanjem društvenih, političkih, kulturnih događanja, nije mogla, u tekstu ove namene i obima, biti dočarana drukčije do putem serije krokija koji, ponekad u samo nekoliko redaka, dočaravaju osnovne osobine nekog od izabranih prizora ovog gradskog prostora u opisivanom vremenu. Skice koje se nižu kao da su realizovane usput, u prolazu: močvarna udolina između brežuljaka Kapitola i Palatina, građevine u kojima su smeštene političke i pravne institucije, čitav niz kulturnih mesta i objekata, taverne i bazilike, biseri arhitekture koji se utrkuju u lepoti, visini, višestrukoj nameni, a zatim događanja koja prate sticanje ili gubitak velike, ali i male vlasti, javne svetkovine, religijske svečanosti, suđenja, kažnjavanja, vojni trijumfi, gladijatorske igre, pogrebne ceremonije, scenske predstave, razmena robe i usluga, dokoličarenje običnog čoveka, te varvarske najezde, prva hrišćanska svetilišta, sumrak, ali i ponovni uspon Foruma. Autor polazi od toga da su čitaočeva uobičajena, opšteobrazovna znanja o rimskoj prošlosti već izgrađena, što mu je omogućilo da zapis oslobodi, na sreću, od političke istorije, dosadnog ređanja datuma, nizanja perioda, usvajanih periodizacija trinaestovekovne rimske istorije itd. Upravo zbog toga, svaki odabrani kadar se posmatra-čita radoznalo, slikovit je i upečatljiv, a dinamika kojom se smenjuju jedan za drugim dala je tekstu neočekivanu dozu živosti. Time je kod čitaoca i slika samog grada Rima, grada kao živog organizma, stvorila poseban emocionalni utisak. Nije bilo lako ovako složeno štivo izložiti zgusnuto, a tako zanimljivo i nadahnuto.

Osnovna ideja autora – o priručniku u kome će na jedan novi, savremeni način prezentovati građu i tako doprineti osavremenjivanju sticanja znanja iz oblasti pravnoistorijskih nauka – realizovana je prevashodno u drugom delu knjige. Ovaj deo, pod naslovom „Pojmovnik“ (ili, kako ga sam autor bliže određuje u predgovoru, „forumski pojmovnik“), predstavlja temeljni deo knjige. Napisan je u formi abecednog pojmovnika – kraćih i dužih abecedno poređanih tekstova/odrednica. Sama forma azbučnog ili abecednog pojmovnika nije, razume se, novost. Poznati su npr. srednjovekovni azbučni ili abecedni zbornici tekstova npr. molitvenog, religioznog karaktera, koji su predstavljali tada svojevrsne enciklopedijske priručnike o određenoj temi. Čini se da se može prepoznati autorova zamisao da svaka odrednica pojmovnika predstavlja celovito, a ipak razumnim granicama omeđeno izlaganje jednog pojma koje ne povlači, manje-više, dalje traganje za drugim odrednicama da bi se upotpunila tražena odrednica. Kada se kaže „celovito izlaganje“, ne misli se samo na sveobuhvatan pristup koji uključuje (razume se tamo gde je to moguće) elemente izabranih oblasti države, prava, religije i mitova, već i pronicanje u oblasti arhitekture, arheologije, antičke književnosti itd., a sasvim neznatno, onoliko koliko je nužno da se zbog preciznosti pomenu određena politička događanja. Celovitosti značajnog broja odrednica doprinose i prevodi fragmenata ilustrativnih latinskih tekstova, a neretko i slike, crteži, grafikoni, spiskovi i sl. Ne treba zanemariti ni nastojanje da se, uz uobičajeno etimološko objašnjenje latinskog naziva odrednica, istakne i višeznačnost pojedinog pojma, tamo gde ona postoji (npr. *Aedes*, *Tessera*, *Elogium*), a neretko ukaže i na sociolingvističko značenje pojma, npr. u pučkoj upotrebi imena boginje Flore (*Floralia*). Konačno, ali ne i nevažno čitaocima koji nemaju šira znanja iz razmatranih oblasti i latinskog jezika, pristup važnijim odrednicama olakšava spisak odgovarajućih naziva na srpskom jeziku, koji je priložen na kraju knjige.

Nema nikakve sumnje da je, s metodološke tačke gledano, izrada pojmovnika zahtevala u prvom redu uvid u raspoloživu građu, a to je značilo uvid u nepregledno bogatstvo raznovrsnih sadržaja. Stoga je autor morao da se upusti najpre u izbor, a zatim predstavljanje probrane građe da se ne bi desilo da nastane jedna velika gomila, a velika gomila je „dokaz onoga što je najgore“ (Seneka, *Rasprava o blaženom životu*). Jasno je da ne postoji formula koja bi unapred odredila udeo materijala iz izabranih oblasti i da je pitanje izbora koncepcije bio najteži posao autora. Koliko je izbor građe morao biti delikatan zadatak za autora, kazuje činjenica da je pitanje obima knjige kao priručnika, a samim tim i obima pojmovnika kao njenog dela, povlačilo za sobom ograničenje u vidu mnogo toga podrazumevanog kao prethodno stečeno znanje, mnogo toga sintetizovanog, mnogo toga što je moralo ostati neiskorišćeno, a da se opet u svom bogatstvu pojmova koji se obrađuju trebalo odupreti iskušenju da se pojednostavljuje ono što uopšte nije jednostavno. Osim toga, ne treba zanemariti da je „pogled“ s rimskog Foruma ograničen i da je to ograničenje u poznorimskim vekovima bivalo sve veće s pomeranjem strateškog značaja ka severnoitalskim gradovima, a kasnije istočnom

delu Carstva, što je povlačilo za sobom nužno izostavljanje značajnog dela materije. Upravo zbog svega toga, izbor autora – korpus pojmovnika sastoji se od preko sedamsto odrednica, od kojih je oko jedna petina upućujućih – i obrada sekvencirane građe mogu biti uvek dočekani s protivrečnim ocenama ili izazvati nedoumice.

Jedna od takvih nedoumica u pogledu koncepcije je utisak da će jedan deo čitaocve radoznalosti ostati ipak nezadovoljen. Naime, koliko god su u predstavljanju probrane građe prethodno navedene oblasti duhovnog života Rimljana dobile značajno mesto, toliko se čitav niz koncepata i instituta rimskog privatnog prava, prvenstveno obligacionog, ne nalazi u pojmovniku. Čini se da bi se objašnjenje za ovo moralo tražiti u koncepcijskom polazištu autora. Naslućuje se da je napor Žike Bujuklića bio prvenstveno okrenut ka dinamici zbivanja (ponekad i prividno efemernih događanja svakodnevnice) na Forumu kao otvorenoj sceni. Ali, uvažavajući eventualno ovakvo koncepcijsko polazište, ne može se, s druge strane, odupreti utisku da sam izbor forme pojmovnika nagoveštava nameru autora da knjigu predstavi kao svojevrsan enciklopedijski priručnik o izabranim temama, što podrazumeva da važnim konceptima i institutima rimskog privatnog prava sleduje zasluženo mesto (kao što su ga, s druge strane, dobile brojne ustanove javnog prava).

Forumski pojmovnik otvara još jedno pitanje koje bi se moglo odrediti kao pitanje (teorijsko)metodološkog karaktera. Koliko god se naslućuje namera autora da svaka odrednica bude celovito predstavljanje pojma i koliko god izabrana forma pojmovnika ne veže tako striktno u pogledu sveukupnosti pojmova i obima odrednica, kao što je slučaj kod leksikona i rečnika, ipak se pred čitaocem postavlja pitanje obima i ravnoteže odrednica. Ima odrednica koje izuzetno iscrpno osvetljavaju i tumače pojedine fenomene rimske prošlosti, tako da predstavljaju pojedinačne male studije (npr. *Templum, Vestales, Formula, Leges, Bona fides, Imperium, Senatus, Rex, Servus, Triumphus* i dr.). Upravo ove odrednice zaslužne su što pred očima čitaoca nastaje (ili se obnavlja) jasnija i potpunija slika rimskog sveta. Mnoge od njih pisane su tako nadahnuto da neodoljivo „povlače“ čitaoca ka novim odrednicama. One plene svojom jasnoćom, preglednošću i iscrpnim navođenjem brojnih podataka, koji se teško mogu naći ovako sabrani na jednom mestu. Međutim, ima i onih odrednica koje su, čini se, neopravdano skromno obrađene. Ne može da ne izazove nedoumicu kod čitaoca činjenica da je npr. odrednica *Dominium ex iure Quiritium*, posvećena najvažnijem obliku rimske privatne svojine, ograničena na jedan pasus, a da se npr. gotovo na dva lista prostiru rimske prostitutke (*Meretrices*), sa svojim zvaničnim registrima i dozvolama za rad, sastajalištem, pa sve tako do zlosrećne sudbine žene cara Klaudija, razvratne Mesaline. Ovo je, razume se, subjektivna, tipična ženska primedba i na izvestan način ekstreman primer, ali je neravnomernost udela izabranog materijala jedan od osnovnih utisaka pri čitanju.

Koliko god u odnosu na pravo stoji izvesna koncepcijska i metodološka nedoumica, utoliko je nema u pogledu izbora i tretiranja mitsko-religiozne sfere duhovnog života Rimljana. Posebnu pohvalu zaslužuje usredsređenost autora na rimsku religiju i mitove. Nisu retka dela, ne samo kod nas već i u svetu, koja se zadržavaju isključivo na državopravnoj istoriji Rima u najužem smislu te reči. Ali ne treba smetnuti s uma nerazdvojnu vezu između rimskog života starijeg doba i magijsko-religiozne sfere koja se smatra jednom od najznačajnijih karakteristika arhaičnog rimskog sveta. Sve do kraja republikanskog doba magijsko-religijske karakteristike mogu se sresti u svakom aspektu života i znanja, od pravnog znanja (u kojem su, dobro je poznato, pontifici igrali dugo odlučujuću ulogu), pa sve do npr. medicine, veštine građenja, vojnih aktivnosti itd. Postepeno slabljenje ovih karakteristika rimskog duhovnog života i dosledna laicizacija započinje negde sa uspostavljanjem monarhijskog uređenja, rađanjem jedne nove *nobilitas* i susreta rimskog sveta sa drugim kulturama, prvenstveno grčkom civilizacijom. Prema tome, magijsko-religiozna sfera jedna je od ne samo najinteresantnijih već i najznačajnijih crta arhaičnog rimskog sveta. Uostalom, i sama ideja o pogledu sa Foruma jednog virtuelnog posmatrača nije nikako mogla da znači samo pogled na političke i pravne institucije čija delatnost se obavljala unutar forumskih velikih ili manjih, zatvorenih ili otvorenih struktura (npr. *Curia, Comitium, Basilica, Rostra*), već i pogled na hramove i svetilišta koji čine ne samo arhitektonsku celinu nego prevashodno doprinose da ovaj trg dobije vrednost simbola grada Rima, čitave države, rimske civilizacije. S druge strane, spoj mita i religije nije neobičan: religioznu misao prati mit i misterija, mitovi i religija se ukrštaju, ali i razdvajaju. Spoj mita i religije kroz istoriju značio je spoj ljudskog straha i nade. Mit je proizvod stvaralačke mašte (ne postoji jedna opšteprihvaćena definicija mita) i stoga odražava unutrašnji svet, kako pojedinca, tako i društva u celini, pa se može reći da je istorija mita istovremeno i istorija čovečanstva. U toj istoriji rimski mitovi zauzimaju značajno mesto i stoga nema nikakvog razloga da ne dobiju odgovarajući prostor u studijama ovakve vrste. Najzad, nedavno je pokrenuta ogromna planetarna edicija (projekat preko 30 izdavača iz celog sveta) posvećena mitovima, s ciljem da se prevaziđe jedan neobrazovan pogled na mitologiju koji već dugo, negde od XVIII veka, vlada u svetu, pa se tako i ova knjiga pridružuje u pravi čas velikoj ideji međunarodne izdavačke zajednice.

Ne samo bogatstvo i raznovrsnost odrednica već i njihova zanimljiva obrada, često dopunjena skicama, šemama, crtežima, razlog su što se ovo štivo preporučuje ne samo studentima prava već i širem čitalačkom krugu. Tako će npr. svako ko u svom rečniku koristi

metaforu „samo je korak od Kapitola do Tarpejske stene“ (od trijumfa do sramnog pada) moći mnogo da sazna ne samo o poreklu tog izraza i sudbini nesrećne devojke Tarpeje, već i sve o lingvističkim nedoumicama pomenutog naziva (*Tarpeium saxum*); ili npr. oni koje interesuje u aktuelnom političkom životu pitanje potrebne ili moguće lustracije, pronaći će u knjizi podatke o izvornoj ideji „očišćenja“ (*Lustratio*); ili pak o ideji poštenja i nepristrasnosti političkih kandidata (*Candidatus, Ambitus*) itd. Ali nezavisno od sfere interesovanja čitaoca, jedno je sasvim sigurno: ovo štivo čita se sa olovkom u ruci. Asocijacije koje se množe, slike koje izranjaju, ideje koje se rađaju tokom čitanja željenih odrednica imaju za posledicu da tekst i margine knjige ostaju sa brojnim tragovima olovke. Nisu to samo podvučeni delovi teksta, već su to neretko uskliknici, upitnici, strelice, ispisani komentari. Nema opuštenog i ravnodušnog čitanja. Može li autor poželeti bolji rezultat od tog?

Posebno mesto u ovom zapisu zaslužuju jezik i stil pisca ovog priručnika. Njegov jezik je lep, besednički, u isto vreme slikovit i ekonomičan. Autor očigledno neguje jednostavan stil. Ponegde blesne osoben humor, čak i satirično-parodični stil. Zahvaljujući svemu tome, autor je postigao izvanrednu lakoću u pristupu i tretmanu ovog zgusnutog i složenog štiva. A to je razlog što tekstove čitamo bez napora i radoznalo.

Završni, treći deo knjige, „Prilozi“, koji sadrži prevode izabranih izvora, namenjen je prevashodno studentima prava. Ni ova deonica nije ostala bez autorskog doprinosa. Autor se ne pojavljuje samo u ulozi priređivača, već i ovde daje svoj udeo u vidu novih prevoda i ispravaka postojećih.

Ovo delo bez sumnje je plod dugog i brižljivog rada, kao i dugogodišnjeg pedagoškog iskustva u radu sa studentima. Da bi se zaključilo koliko je bio težak posao prikupljanja i obrade materijala nije nužno da se pregleda spisak brojne literature i izvora kojima se autor služio. Dovoljan je pogled na kompoziciju dela, a zatim na obuhvaćene teme koje se kreću od složenih naučnih problema do sitnih zanimljivosti iz života Rimljana.

Forum Romanum nije stereotipni univerzitetski priručnik, već opsežna monografska studija (sa preko 600 stranica) izložena na moderan i specifičan način. Zanimljivom opštom kompozicijom, raznovrsnošću tematskog opsega, bogatstvom podataka i činjenica, lakoćom izlaganja problemski teškog gradiva, ova knjiga ne samo da će poslužiti svojoj osnovnoj nameni, već je i privlačno štivo za poznavaoce ili za puke ljubitelje (antičke) istorije, a u nju će zaviriti čak i oni koji i ne slute da bi ih ova materija mogla zainteresovati. Žika Bujuklić je učinio stvaralački pokušaj koji je pomerio naše uobičajeno poimanje priručnika – knjiga za uživanje i za sticanje znanja. Zato možemo samo da izrazimo veliko zadovoljstvo što se ovakvo delo pojavilo u našoj naučnoj sredini.

Najzad, stiće se utisak da autor, svestan ograničenosti „pogleda“ s rimskog Foruma i stoga nemogućnosti obrade veoma značajnog dela materije izabranih oblasti, nagoveštava nastavak. Da li bi to mogao da bude carigradski *Forum Constantini*, koji bi ugostio novog virtuelnog posmatrača, ili bi se njemu pristupilo možda kroz neki drugi „portal“? Konstantinov grad na Bosforu to zaslužuje jer je predstavljao ne samo „Novi Rim“, već i prestonicu u kojoj je rimska duhovna baština, a pogotovo pravna, nastavila svoj život, i preko Justinijanove kodifikacije postala temelj evropske kulture i civilizacije.

Akademik Lujo Margetić, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 56, br. 5 (2006), str. 1649-1650

Ž.BUJUKLIĆ:

FORUM ROMANUM - RIMSKA DRŽAVA, PRAVO, RELIGIJA I MITOVI

Opsežna i korisna knjiga uglednoga beogradskog romanista Žike Bujuklića značajna je prinova srpskoj romanistici. Pravni fakultet u Beogradu izdao je knjigu u seriji Priručnici, što doista odgovara sadržaju i namjeni knjige.

Ideja se autora sastoji u tome da se na jednom mjestu skupe mnoge obavijesti, i to osobito pravno relevantni podaci o središnjem mjestu Rimske Imperije.

Forum romanum nalazio se između brežuljaka Kapitola i Palatina i najuže je središte Rima. U širem smislu to je doista bio stoljećima "pupak" (*umbilicus*) svijeta. Autor je u predgovoru istaknuo da su u knjizi "država, pravo, religija i mitovi Rimljana sagledani očima nekog zamišljenog posmatrača, koji se našao na samome trgu i pratio događanja na njemu tokom vekova" (5).

Knjiga se dijeli na tri dijela:

U prvome dijelu autor sveobuhvatno obrađuje sam *Forum romanum* (5-85) koji posebno opisuje s obzirom na njegovu povijest od najstarijih do današnjih vremena. Posebnu draž ovog dijela knjige čine nacrti i fotografije pojedinih građevina uz dodatne detaljne nacрте i to posebne prikazane po pojedinim stoljećima. Taj je dio knjige vrlo atraktivan i poučan i za nepravnike.

Drugi je dio najopsežniji (89-565) i obuhvaća oko dvije trećine knjige. Autor ga je nazvao "pojmovnik". U njemu je veliki broj pojmova što se odnose, u prvom redu, na rimsko pravo koncizno objašnjen. Drugim riječima, taj je dio neka vrsta pravno-kulturne enciklopedije. Navodimo samo nekoliko nešto širih natuknica (s oznakom broja stranica u zagradama) da se približno vidi dijapazon izbora: *bonafides* (161-165), *edictum perpetuum* (236-238), *legis actio* (346-355), *meretrices* (382-385), *senatus* (480-488), *tribun* (530-535), *vestales* (550-556) itd.

Treći dio nije manje zanimljiv. Na str. 567-598, tj. nešto manje od 10% knjige, dani su prijevodi nekih za pravnu povijest važnih vrela, npr. *leges regiae* (567-569), *leges duodecim tabularum* (569-572), dio Ciceronova *Oratio pro Murena* (590-595) i Augustova politička oporuka, *Res gestae divi Augusti* (595-598) itd.

Kao što se vidi, autor se nije zadovoljio time što bi čitatelju pružio puku definiciju pojedinog pojma. Dakako, da nije mogao dati o pojedinom problemu širu informaciju o današnjem stanju znanosti (tzv. *status quaestionis*), jer bi u tom slučaju knjiga ispala najmanje deset puta opsežnija. Autor je bio prisiljen ograničiti se na osnovnu informaciju o velikom broju pojmova, tako da je uspio ponuditi čitatelju tipičan priručnik, ako je čitatelju potrebna brza i pouzdana informacija.

Imamo dojam da je autor ostvario djelo koje tako reći nadmašuje snage pojedinca. Možda bi trebalo razmisliti o mogućnosti da se u drugom izdanju tekst preradi i dopuni informacijama koje bi još u mnogim smjerovima pružile daljnja, usudili bismo se reći bezbrojna polja informacija, ali uz pomoć stručnjaka drugih struka. Time bi enciklopedijsko djelo još više dobilo na aktualnosti za pravne povjesnike.

Spomenimo na kraju da se u knjizi nalazi određeni broj tiskarskih pogrešaka, očito *lapsus calami*, koje ne ometaju praćenje teksta.

Др Биљана Марковић, *Историјски часопис*, Београд, 54 (2007), стр. 243-246

Жика Бујуклић,

FORUM ROMANUM - Rimska država, pravo, religija i mitovi,

Професор Римског права на Правном факултету у Београду наменио је своју књигу, приређену као приручник, студентима, постдипломцима и младим истраживачима. Аутор је још у Предговору скренуо пажњу читаоцу да о свакој од обрађених области (римска држава, право, религија и митови) постоје „специјализоване енциклопедије, речници, лексикони, водичи, уџбеници или друга врста литературе" (стр. 5). Међутим, онај ко жели да се обавести о некој појави и да стекне о њој целовитије знање, мора да трага за подацима по многобројним публикацијама и да „мукотрпно уклапа парцијалне податке у смислену целину" (стр. 5). Сматрајући да је неизбежна обавеза људи од науке, поготово оних који се налазе у образовним институцијама, да раде са младима, аутор је одлучио да се прихвати посла којим ће постојеће податке о римској држави повезати преко Појмовника, чији је заједнички именоватељ *римски форум*. Овако замишљен Појмовник, сложен по абеди, једноставан и лак за употребу, користан је сваком читаоцу који жели да обнови или провери своје знање о античком Риму.

Уводна студија прати историјат римског форума, центра друштвених збивања, од времена његовог настанка, ширења и заузимања позиције „пупка света", па до опадања моћи римске државе и њеног слома. Но, државни слом није за собом повукао

целокупно цивилизацијско достигнуће и искуство које називамо медитеранском културном традицијом и античким наслеђем, касније утканим у све поре европског живота. Имајући у виду да многи облици историјских појава друштва и цивилизације настављају своје трајање у измењеним формама, али са препознатљивим коренима, аутор нас води кроз форум све до савремених дана.

Читалац „улази“ на форум гледајући догађаје као на сценском простору, а писац преузима улогу старинског приповедача који нам описује како је мочварни терен између брежуљака Палатина и Капитола полако постао најзначајнији трг у Риму. Ту се временом смештају култни објекти, базилике, грађевине намењене државној управи и официјелне зграде разних намена. На форуму се одвијају јавне свечаности, али и погребне церемоније, извршавају се казне, али се предузимају и трговински послови. Ту се доносе одлуке које утичу на целу државу, на рат или мир, на одобравање или оспоравање војних подухвата, али ту слободно шета и градска сиротиња проводећи своје бескрајно слободно време. Жене сумњивог морала траже муштерије, а финансијери гладијаторских игара процењују колику суму новца треба потрошити да би се задивила публика и да би се обезбедили политички поени. На форуму се одвија живот у свој својој ујурбаности, са мноштвом згуснутих догађаја кроз разне епохе, са познатим и мање познатим главним актерима. Аутор претпоставља да читалац познаје основе политичке и војне историје Рима и стога се не осећа обавезним да увек хронолошки ређа мноштво датума и чувених имена. То увелико растеређује текст и оставља места за огроман број корисних информација којима се знања о свим аспектима феномена дугог трајања, познатог као *Римска држава*, употпуњују и проширују на занимљив и жив начин.

Централни део књиге је Појмовник, систематизован као лексикон у коме обим одредница није формално осмишљен, већ је аутору дозвољено да о свакој од њих напише све оно што сматра неопходним и значајним. Римска држава и право, религија и митови, односно римско друштво и култура, приказани су кроз термине који их најбоље одређују. Ипак, суштински је прихваћена реалност да је у сплету животних догађаја тешко одвојити поједине друштвене појаве једне од других, класификовати их и посматрати засебно, када су оне у антици, као уосталом и данас, биле сплетене у непрегледни низ сложених поступака и интеракција. Сложено понашање људи, често рашчлањивано и сврставано у области погодне за посматрање и истраживање са различитих аспеката, аутор исправно види као комуникациј у јединствену по свом исходишту и сврси у оквиру ширих друштвених догађања, у којима су држава, право, мит и религија, па и архитектура и материјална култура уопште, неодвојиви појавни облици једне заокружене, али динамичне цивилизације. Интердисциплинарни приступ омогућава да се појмови одређују као функционалне целине и да се њихове промене прате према суштинским обележјима и кроз дуго трајање. Све то нам дочарава уобличену и узбудљиву слику једног временски удаљеног света, а опет блиског по својим кључним особинама. Потврђује се идеја универзализма и неопходност преузимања културног наслеђа, његовог даљег мењања и уклапања у нова друштва заснована на новим схватањима, али ипак означена дубоком и неизбежном традицијом. Та традиција је корисна и актуелна за оне елементе људске природе које препознајемо као трајне и које човек стално носи у себи кроз време и простор.

Обрађени појмови су обухваћени одредницама које садрже информације различитог карактера (нпр. историјске околности настанка одређеног храма, митове који су везани за тај догађај, најважније особине божанства коме је посвећен, те врсте свештеника који одржавају његов култ итд, подаци о архитектури самог објекта, његова улога у историјским збивањима на Форуму, као и место тог објекта у правном животу Римљана). Приликом излагања материје, понекад су узимана у обзир и различита, па и потпуно супротстављена гледишта. Овакав приступ наглашава објективност аутора према литератури којом се служи, а млађег читаоца упућује на даље трагање за додатним чињеницама о свакој одредници Појмовника. Текстови су обogaћени читавим низом веома корисних шематских приказа, слика, реконструкција, планова и слика сваке врсте. Тако се добијају подаци из историје, археологије, архитектуре, топографије итд, чиме се обезбеђује да се представа о римској држави,

политици и праву нађе у једном реалистичном оквиру, приближи читаоцу и као таква омогући лакше сагледавање апстрактних појмова у њиховој реалној функцији. Види се да је књига, иако спакована у класичне корице, настала у време компјутера. Одступање од уобичајеног правила о концизном писању и стриктном омеђивању обима одредница карактеристичном за радове лексикографског карактера, у овом случају не води ка неупутном „разливању“ излагања и уплитању у непотребне детаље. Напротив, мноштво информација у оквиру једне одреднице чини непотребним комбиновање података из различитих а блиских одредница, како би се добило потпуније обавештење о појму који се обрађује. Ипак, уколико је то потребно, постоје упутнице уз чију се помоћ лако налази друга одредница са новим подацима. Уз назив сваке одреднице налази се кратко етимолошко објашњење, па и различити ставови у вези са тим, ако их има. Наведена су и етимолошка разматрања латинских писаца која немају научну тежину, али су драгоцено сведочанство о начину размишљања у одређеном времену и под одређеним околностима.

У наставку књиге аутор даје списак најважнијих појмова, желећи да обавести читаоца о томе који латински термин одговара српској одредници (нпр. скупштина - *comitia*, дани када се не суди - *dies nefasti*, испитивање чињеница - *causae cognitio*, мењачи новца - *argentarii*, неформално окупљање сенатора - *senaculum*, обичајна правила - *consuetudo* итд.)

Прилози садрже правне текстове који су најнепосредније везани за форумски простор (Закон XII таблица, царске конституције, међународни уговори итд.). Неки наведени преводи објављени су раније, неки су претрпели редакторске измене, а неки су сачињени самостално.

На крају се налази тематска библиографија у коју су укључени радови намењени студентима права и историје, постдипломцима, али и истраживачима.

Пажљив и обавештен читалац би могао размишљати о томе како би било упутно ово већ изузетно корисно дело проширити другим важним чињеницама из римске историје, државне организације, правне структуре итд. Међутим, и поред евентуалне оправданости оваквих разматрања, морамо се суочити са извесношћу да би се број важних одредница могао увећавати преко мере коју *једна књига* може обухватити. Дуга историја римске државе, корените промене које су се дешавале током многих векова, развој правних институција, промене у политичким и правним формама које су функционално уобличавале и пресудне политичке догађаје и свакодневни живот народа уводе нас у размишљање о огромном броју значајних појмова који би се оправдано могли наћи у оваквом лексикону, поготово, зато што је њиме отворен један широк интердисциплинарни приступ. Како би то било море без обала, треба да будемо веома задовољни одабраним бројним информацијама и начином на који су оне уобличене у књизи Жике Бујуклића.

Dr. Zdravko Lučić, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 51(2008), str. 771-774

RIMSKA PRAVNA ČITANKA

Žika Bujuklić: *FORUM ROMANUM - Rimska država, pravo, religija i mitovi*

Centar za publikacije Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu u svojoj Biblioteci - Priručnici, je postigao puni pogodak objavljivanjem djela *FORUM ROMANUM* autora Žike Bujuklića, profesora Rimskog prava na istoimenom Fakultetu. Pomenuta knjiga je odmah nakon svog pojavljivanja dobila prestižnu nagradu kao najbolje izdanje Univerziteta u Beogradu za 2005. godinu njen tiraž od hiljadu primjeraka je prosto razgrabljen u najkraćem roku. Ova činjenica je zasigurno pokazatelj vječite aktualnosti antičke baštine i za savremeni trenutak. Kao recenzent ovog djela pojavljuju se ugledna imena domaće romanistike prof. dr. Jelena Danilović, prof. dr. Antun Malenica i prof. dr. Miroslav Milošević. Najvjerovatnije je

autora u odabiru naslova i tematskih zadataka opredijelila okolnost dugogodišnjeg članstva i rada u istoimenom udruženju na Pravnom fakultetu u Beogradu, koje je osnovao pokojni prof. dr. Dragomir Stojčević a koje je vremenom dostiglo ugled prestižne javne intelektualne tribine i izvan granica Univerziteta u Beogradu.

Djelo obima 619 stranica se sastoji iz šest poglavlja. Kao što je sam autor u predgovoru djela naglasio učinjen je pokušaj da se obogati dosadašnji način izučavanja rimske prošlosti. Obim prezentiranog sadržaja se ograničava na *Forum Romanum* u kontekstu funkcija tog objekta u pravnom životu Rimljana. Međutim izložena materija nije ograničena kategorijama datim u podnaslovu djela već je dopunjena činjenicama koje se odnose na historiju, arheologiju, arhitekturu, topografiju. Mnogobrojne slike, rekonstrukcije, planovi, šematski prikazi zasigurno doprinose osavremenjivanju procesa sticanja znanja iz oblasti romanistike.

U dijelu rada koji slijedi iza predgovora a koji nosi naziv *Forum Romanum* (str. 9-87) autor izlaže historijat osnivanja, tisućugodišnjeg razvoja i rekonstrukcija, uništavanja i ponovnog podizanja, različitih razdoblja ekonomske, političke, kulturne, religiozne i društvene funkcije ovog centralnog i najvažnijeg dijela vječitog grada Rima. Prema autoru Forum je standardni i najbitniji dio urbane strukture svakog rimskog grada. On je neophodan da bi se uopće mogao stvoriti rimski grad. Kao gradsko središte ucrtavan je i postavljan u centar budućeg naselja oko kojeg se kasnije formira ostala gradska struktura. *Forum Romanum* vremenom postaje administrativni, ekonomski i politički centar u kome je rješavana sudbina najveće države tadašnjeg svijeta. Centralni rimski trg je u svom zapadnom dijelu obuhvatao plato namijenjen neformalnom okupljanju građana dok su se u njegovom istočnom dijelu održavale skupćine. Između njih bila je smještena visoko uzdignuta platforma koja je služila kao javna govornica (*Rostra vetera*) sa značajnom ulogom u političkom i pravnom životu Rima. Na Forumu se nalazila zgrada Senata, državna blagajna, javna arhiva, gradska tamnica, posebno mjesto za pravosudnog magistrata pretora. Na njemu je bio izložen tekst Zakona XII tablica i oficijelni religijski kalendar. Osim najvažnijih pravnih i političkih institucija na Forumu su bili smješteni posebno cijenjeni kulturni objekti. Istovremeno ovo je bilo mjesto svakodnevnog obavljanja razmjene dobara i usluga. Na Forumu su se odvijali i različiti kulturni događaji kao od strane pisaca deklamiranje pred publikom njihovih još neobjavljenih djela a izvođene su i prve scenske predstave. Na ovom mjestu su započinjali i završavali svi najvažniji rimski komunikacijski putevi a forumski prostor shvatan kao središte civiliziranog svijeta (*caput mundi*). Grad Rim i njegov centralni trg kao neraskidiva cjelina, su prema autoru postali povijesni i arhitektonski simbol i uzor za uređenje nove prijestonice carstva na istoku Konstantinopolja (*Constantinopolis - Secunda Roma*). Autor slijedi daljnju sudbinu rimskog Foruma nakon propasti Zapadnog rimskog carstva, označavajući taj period kao "sumrak Foruma", ulogu crkvenih redova kao baštinika i čuvara antičkih kulturnih tradicija, radova na modernoj rekonstrukciji preostalih arhitektonskih sadržaja na ovom trgu. U zaključku ovog dijela rada autor zauzima stav da "ovaj antički trg ne sme biti svedok daleke prošlosti, već i trajno svedočanstvo o postojanju jedne civilizacije koja je u sebi objedinila najrazličitije kulturne i duhovne vrijednosti, u kojima su autohtoni i specifični doprinosi pojedinih naroda oblikovali jedno moćno carstvo...".

Treći najobimniji dio rada (str. 87-567) nosi naziv "Pojmovnik", dok ga autor u predgovoru naziva "forumski pojmovnik". Uloga samog Foruma u privrednom, pravnom i političkom životu Rimskog carstva odredila je i sadržaj pojmova koji su ovdje predstavljeni. Ovdje nalazimo pored čisto pravnih, prevashodno procesno - pravnih pojmova i odrednice o religiji, kulturi, arhitekturi, osnovnim javnim i političkim funkcijama, preglede najvažnijih povijesnih događanja u antičkom Rimu. U pojmovniku se nalaze duži tekstovi koji veoma iscrpno, slikovito, jezgrovito i jasno objašnjavaju najvažniji pojmovni kategorijalni aparat. Posebno bi istakli jednostavnost objašnjenja pojedinih instituta koja u većem dijelu nadilaze udžbeničke metode na našim prostorima. Ovo doprinosi velikoj pristupačnosti izložene materije i za širu čitalačku publiku koja ne pripada isključivoj uskoj pravničkoj provenijenciji. Posebnu vrijednost prema našem mišljenju predstavljaju vješto inkorporirani tabelarni i grafički prikazi pojedinih kategorija kao na pr. periodizacija razvoja rimskog državnog uređenja sa pregledom osnovnih organa vlasti za pojedine periode (str. 91); vremensko

pozicioniranje osnovnih faza povijesnog razvoja rimskog sudskog postupka (str. 97); modela dokazivanja u postupku vođenom po *actio rei vindicatio* (str. 104); upoređivanje stvarnog i obveznog prava kroz različita dejstva *actiones in rem* i *actiones in personam* (str. 107); pojašnjenje statusne slojevitosti rimskog društva (str. 177); razdiobe rimskog stanovništva prema imovinskom cenzusu (str. 186); kompliciranog sustava rimskog *cursus honorum* (str. 211); preglednost sadržaja vječitog edikta gradskog pretora (str. 237); strukturnih dijelova rimske formule (str. 263); ljestvice magistratskih funkcija (str. 376). Pristupačnost i aktualnost kao 1 slikovitost sadržaja pojedinih odrednica autor postiže davanjem citata iz autentičnih pravnih, povijesnih, filozofskih, književnih, geografskih, arhitektonskih i biografskih djela antičkih savremenika, kao na pr. kod objašnjavanja pojmova *Aedes-templum- castoris* (str. 116); *Aediles* (str. 128); *Apotheosis* (str. 134); *Aqua* (str. 138); *Arx Capitolina* (str. 144); *Lacus curtius* (str. 320); *Mons Capitulinus* (str. 392); *Nexuū* (str. 397); *Oratores* (str. 405); *Servus* (str. 495); itd.

U četvrtom dijelu rada označenom kao (Prilozi str. 567 do 599) su predstavljeni prevodi izuzetno interesantnih tekstova slijedećih pravnih instituta: *Leges regiae* - Kraljevski zakoni; *Leges duodecim tabularum* - Zakon XII tablica; *Leges* - rimski zakoni; *Foedus* - međunarodni ugovori; *Edicta* - edikti; *Senatus consultae* - senatske odluke; *Constitutiones principum* - carske konstitucije; *Cavere, agere, respondere* - pravna nauka; *Diploma militis* - vojnička diploma; *Laudatio funebris* - posmrtni govor; *Cicero: Oratio pro Murena* - sudska beseda; *Res gestae Augusti* - politički testament. Posebno značajan autorov doprinos je u samostalnom prevodu pojedinih izvora koji do sada nisu bili prevedeni i kao takvi uvršteni u radovima slične vrste.

Na kraju djela je sačinjen iscrpni registar pojmova koji omogućava jednostavnu i laku upotrebu ove veoma obimne knjige. Tom cilju za zahtjevnije čitatelje doprinosi i prezentirana bibliografija sa pregledom kapitalnih radova inostrane i domaće literature iz određenih oblasti kao značajnim putokazom prema specifičnim stručnim publikacijama u bogatoj romanističkoj periodici.

Predstavljeno autorovo djelo čini krupan doprinos, veliku novinu i za naše prostore originalan stvaralački pristup prezentaciji složenog fundusa antičke rimske zaostavštine. Sigurni smo da će ovo djelo vremenom sve više dobijati na svojoj vrijednosti i u širokoj čitalačkoj publici biti doživljavano kao "rimska pravna čitanka". Poznavajući autorov nepresušni izvor stvaralačke imaginacije slobodni smo ostati u ubjeđenju da će muza povijesti Klio i muza epskog pjesništva i znanosti Kaliopa biti naklonjene autorovom stvaralačkom nadahnuću tako da od njega i u skoroj budućnosti očekujemo nove originalne doprinose domaćoj romanistici.

Александра Смирнов, *Рад Музеја Војводине, Нови Сад. Бр.47/48 (2006), стр. 372-374*

ВИРТУАЛНИ ВОДИЧ КРОЗ ПУПАК СВЕТА

Жика Бујуклић: *Forum Romanum: Римска држава, право, релија и митови*

Још од почетка 20. века у научној и стручној литератури појављују се монографије, приручници, лексикони, пројекти под називом *Forum Romanum* (Н. Thedenat, Ч. Hulsen, Е. De Ruggiero, Л. Ranciani, М. Grant) који овај појам истичу као есенцијалан у разумевању римске државе и друштва. Професор на Правном факултету у Београду Жика Бујуклић предузео је веома мукотрпан и можда по речима аутора, „незахвалан“ посао да сачини енциклопедију која ће студентима и младим истраживачима дати могућност да упознају, окусе и систематизују знања о римској држави и друштву рефлектована - како сам аутор каже - кроз очи замишљеног посматрача који се налази на римском тргу и посматра га кроз векове.

Још од своје докторске дисертације (Закон као извор права у Риму), аутор се бавио проучавањем римске државности и правног система, као и питањима његовог наслеђа у светској култури. Овај приручник за област правних и историјских наука успео је да наговести неопходност интердисциплинарног приступа античком Риму, настојећи како и сам наслов каже - да обједини римски државно-правни и религијско-митски живот у један складан, функционалан узрочно-каузални систем.

У првом делу, који претходи самом појмовнику, дата је генеза римског Форума, од његовог настанка до гашења његове првобитне славе, тј. времена када „западна црква и црквени редови задуго постају главни баштеници и чувари античких културних традиција: латинског језика, римског правног наслеђа и идеје универзализма" (стр. 39). Аутор не сахрањује *Urbs Aeterna* ни падом *Secunda Roma* 1453. године, већ прати његов развој до данашњих дана, видећи „римско друштво као основу за једно слободно друштво у коме човек може сретно да живи, а Форум Романум као средиште тог универзума и управо оличење те људске потребе" (стр. 48). Ова краћа уводна студија има за циљ да укаже на то коју је улогу имао Форум у животу појединаца, римског народа и остатка света.

Централни део књиге, урађен енциклопедијски, са одредницама по алфабетском реду, на методолошки, донекле неуобичајен, начин обрађује појмове римског права, државе, религије и митологије. Неуобичајен је јер аутор одступа од лексикографског правила о концизности одредница мислећи првенствено на читаоца коме потребно да у мору информација нађе што више података на једном месту, повезаних у логичан склоп, а не расутих под обиљем ужих термина. Тако, под појмом *actio* нећете добити сажето објашњење речничког типа већ кратко етимолошко објашњење, детаљну генезу овог термина у историји римског процесуалног права, као и објашњења свих појавних облика овог термина. Леп језик и живи описи натераће читаоца да се заљуби у свој предмет, не због апологетског става аутора према античким старинама, већ баш због објективног и емпиријског третирања римске прошлости поткрепљеног наводима ванправних записа у којима су савременици описивали и своју реалност.

С обзиром на то да је право главно поље интересовања Жике Бујуклића, сасвим је природно даје излагање правних термина доминантно, али и свих неопходних појмова из области религије и митологије у којима су се правни и верски живот Римљана додиривали. Он се не бави римским пантеоном у метафизичком смислу, већ римска божанства и митолошке представе третира „тек пошто су спуштени на земљу и лоцирани на простор Форума и његове околине" (стр. 5) и кроз материјалну културу укључени у правни и културни живот Римљана.

За разлику од остале литературе сличног карактера, *Forum Romanum* обрађује појмове у дубини, сагледавајући их не само из правног угла већ сагледавајући предмет оком историчара, археолога, лингвисте, историчара уметности стручњака из свих других релевантних научних дисциплина. Стога се у оквиру исте одреднице налазе различити аспекти неког проблема: историјске околности, архитектура, улога у историјским збивањима итд.

Пратећи најновије научне токове, Жика Бујуклић мења традиционална тумачења прошлости објашњавајући антрополошке карактеристике римског грађанина, уважавајући менталитет римског народа и осврћући се на помало заборављене аспекте римског друштва показујући да је становник античког Рима у много чему био сличан данашњем човеку, да је свакодневни живот једна од кључних тема проучавања прошлости и да неретко право, политика, религија, митови итд. чине једно комплексно клупко које се не сме раздвајати. Овде су обрађени важнији термини римског права, државног уређења али и положај обичног човека.

Док обични читалац Ричардсоновом Новом топографском речнику античког Рима (*A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*, Baltimore, 1992), иначе високо оцењеним од научне критике, замера недостатак визуалног материјала, *Forum Romanum* Жике Бујуклића обилује илустрацијама које дају могућност хронолошког праћења развоја римског трга. Не треба занемарити ни бројне шематске приказе

развоја римске државности, поделе римске историје, односа надређености у римском народу итд.

Ово дело је можда ускраћено недостатком појмова из римске филозофије, која се неретко изоставља као пуки плагијат хеленистичких филозофских школа или као нешто чему Римљани нису били склони, али која ипак описује ментални склоп римског грађанина чије је оличење врлине била мушкост (*virtus*) а свет функционисао по принципу *logosa*.

У прилозима су дати преводи најважнијих правних аката римске историје (Закони XII таблица, едикти римских претора, законски текстови, међународни уговори, посмртни говори итд.) где се аутор користио новијим а и посебно значајним самостално начињеним преводима (Дионисија из Халикарнаса, Плаута, Овидија, Теренција, текстови процесних формула, Квинкцијев закон о водоводима итд.).

На крају, аутор износи једну тематски и критички састављену библиографију, у којој су наведена само дела већег обима, као и уџбеници и литература пре свега намењени студентима права и историје.

У доба владавине интернета сваки модеран истраживач мора се суочити са изобиљем података разнородног порекла и квалитета, који је убрзао токове развоја науке и научне комуникације, али и отворио многе методолошке проблеме. Како и сам аутор у предговору каже, књига је замишљена као виртуални водич тзв. пупак света, где би замишљени посматрач могао кликом на непознати појам да дође до информација које ће му омогућити разумевање тог појма и упутити га на друге релевантне термине. Задржавајући форму књиге, а не дискутабилног компјутерског софтвера веома популарног у свету, аутор је, излазећи у сусрет младим нараштајима спојио позитивне особине истраживања на интернету и традиционалне научне методологије, задржавајући кредибилитет, али притом модернизујући излагање свога предмета.

Forum Romanum Жике Бујуклића је производ критичке обраде изворних текстова и најновије литературе која је захваљујући овом аутору приближена нашој већ младој публици.